

ביקור הגברת הזקנה

פרידריך דירנמט

1956

פרידריך דירנמט 1921-1990 - מחזאי וסופר שוויצרי

מבוא – על הדרמה כז'אנר [סוגה]

הדרמה היא סוג ספרותי. (בתוך סוג זה יש סוגות שונות- טרגדיה, קומדיה, מלודרמה...) בשונה מן הסוגות האחרות בספרות, **מטרתה של הדרמה להיות מוצגת על הבמה** (Showing and not telling).

המטרה המיוחדת של הדרמה מכתובה את הצורה המיוחדת שלה:

1. המאפיין הבולט ביותר שלה הוא ה**דיאלוג** – דו שיח בין דמויות שונות. שילוב הדיאלוגים השונים יוצר תמונות שיחד פורשות עלילה על פני תקופה מסוימת. הדיאלוג מנכיח את הסיפור כאן ועכשיו (במקום המספר את הסיפור והדובר בשיר). הדיאלוג יכול להפוך לרב שיח (יותר משתי דמויות על הבמה) ולחד שיח (דמות אחת על הבמה).

2. הוראות הבמה כוללת התייחסות **לתפאורה, לתלבושות, למוסיקה, לתאורה, לאפקטים** ובכך מעצבות: **זמן, מקום, אווירה, אופי של דמויות, ממד סמלי, מסרים ורעיונות של המחזה.**

תפקיד הוראות הבמה, משמש כמו תיאורים בסיפור וברומן.

קונפליקט- ביסודה של כל דרמה מצוי קונפליקט/ים. הקונפליקט הוא מפגש בין שני רעיונות מנוגדים. הקונפליקט מעורר **בעיה** שמובילה ל**סיבוך ולשיא** (השיא עשוי להיות במקום שהקונפליקט מגיע לשיאו. עשויים להיות מספר שיאים במחזה) מערכת הסיבוכים דורשת **פתרון – התרה** של הבעיה או הבעיות שיצר הקונפליקט/ים.

העלילה

המחזה מגולל עלילה של מעשה נקם נורא. הגברת הזקנה, קלייר זאחנסיאן, מבקרת בעיר הולדתה גילן, שאותה עזבה ארבעים וחמש שנים קודם לכן. היא מציעה לתושביה המרוששים מענק של מיליארד – בתנאי שיהרגו את אלפרד היל, מאהב הנעורים שלה, שבגד בה והתכחש לאבהותו על בתם. בני גילן דוחים תחילה את ההצעה המבישה, אולם בהדרגה הם נכנעים לפיתוי. אף הנאורים והאידיאליסטים בתוכם, המיוצגים על ידי

הרופא, הכומר והמורה, אינם עומדים בפני כוח המשחית של הממון, והתנגדותם המוסרית מתפוררת אט אט.

המשמעויות של המחזה

1. בעת המודרנית הכסף הפך לערך עליון ויש לו כוח משחית. הכל ניתן לקנות בכסף – גם צדק.
2. החברה המערבית מוצגת כמזויפת וצבועה - מדברת בשמם של ערכים נעלים כמו צדק, מוסר, יושר הגינות אך הללו הם כיסוי בלבד, "עלה תאנה" למניעים האמיתיים שהם תאוות ממון. תאוה שאינה פוסחת על מוסדות השלטון, החוק, החינוך והדת.
- דירנמט תוקף את קריסת ערכי התרבות והרוח של המערב וחושף את התהום המפרידה בין הצהרות ובין כוונות סמויות ומעשים.
3. בעת המודרנית גם קשר הדם, המשפחה, הערך הבלתי מעורער בעת העתיקה, אינו מגן על האדם.
4. הנקמה היא יצר אנושי המוביל למעשים שאינם תואמים את אמות המידה המוסריות.

שני קטעים חשובים במחזה המציגים את משמעותו – כולנו עשויים להיות כמו תושבי גילן:

המורה (הדמות האידיאליסטית והערכית ביותר): הם יהרגו אותך. אני יודע זאת מן ההתחלה. וגם אתה יודע כבר מזמן, גם אם בגילן אף אחד לא רוצה להודות באמת. הניסיון גדול מידי והדחקות נוראה מידי. אבל אני יודע עוד משהו. גם אני אשתתף בזה. אני חש שלאט לאט אני נהפך לרוצח. אמונתי באנושיות שבאדם היא חסרת אונים. ומכיוון שאני יודע זאת נעשתי שתיין. אני פוחד, איל, כמו שפחדת אתה. אני עדיין מבין כי גם אלינו תבוא פעם גברת זקנה, יום אחד, וכי גם לנו יקרה מה שקורה לך. אבל עוד מעט, אולי בעוד שעות ספורות, כבר לא אדע ולא אבין זאת." (עמ' 86, מערכה שלישית)

ובהמשך, אותו מורה, באסיפת העם, רגעים ספורים לפני הרצח, בדמגוגיה זולה:

אנשי גילן. עלינו להבין כי בהעניקה לנו תרומה זו, יש לגברת קלייר זאחנסיאן מטרה מוגדרת. ומי אותה מטרה? האם היא מתכוונת לעשותנו מאושרים יותר בתיתה לנו את כספה... אתם יודעים שאין זה כך... תמורת המיליארד שלה היא רוצה בצדק. היא רוצה שקהילתנו תהפוך לקהילה ישרה ורודפת צדק... עצמנו עין מול עיוות הדין ואי צדק. אני מודע היטב לאפשרויות החומריות הטמונות במיליארד המוצע לנו... ועם זאת: לא בכסף

מדובר כאן, לא בהעלאת רמת החיים, לא בתוספת מותרות. מדובר בשאלה אם רוצים אנו להגשים את הצדק, ולא רק אותנו, אלא גם את כל האידיאלים אשר למענם חיו אבותינו ונאבקו ולמענם מתו... החירות היא המונחת על כף המאזניים כאשר פוגעים באהבה לזולת... משפילים את מוסד הנישואין, מטעים את בית המשפט ומביאים אם צעירה לידי מצוקה נוראה... למען השם, עלינו להתייחס ברצינות לאידיאלים שלנו, ברצינות עד מוות... (עמ' 102-102, מערכה שלישית)

מבנה המחזה והתהליך שעוברים תושבי גילן

שלוש מערכות החושפות את תהליך ההידרדרות המוסרית, ההשחתה (הפיכת אדם ללא מוסרי), באמצעות ההכחשה וההכשרה לרצח של תושבי גילן. את ההכחשה המילולית והפסיכולוגית מחזק קשר השתיקה - אף לא אחד מהם מעז לבטא את המילים 'להרוג' או 'לרצוח'. השתיקה הופכת למעשה ממשי של שיתוף פעולה קהילתי ברצח איל.

בהתאם לשינוי שעוברים הגילנאים עוברת גם שפתם שינויים. מובנן של מילים כגון 'חוק' ו'צדק' משתנה לצורך מילוי הפער שבין האידיאלים הישנים לאלו החדשים. מכירת המצפון באה לידי ביטוי גם באמצעות הדקלום והשכפול המילולי. בתחילה מופיעה תופעה זו בקרב פמליית הגברת הזקנה ובמיוחד אצל זוג סריסיה העיוורים. בהמשך היא מתפשטת בין אנשי גילן כולם. בנוסף לרובד המילולי מופיע מוטיב הכפילות גם ברובד החזותי (הנראה לעין) תחילה בפמלייתה של קלייר ובהמשך אצל תושבי גילן - בעיקר בתסמונת הנעליים הצהובות.

תושבי גילן מהווים מיקרוקוסמוס (=עולם מוקטן), הם מייצגים את החברה האנושית. הם דמויות סכמטיות (תבניתיות) וייצוגיות כפי שמקובל בסאטירה: הדמויות מכונות בתפקידן הציבורי ולא בשמם הפרטי - ראש העיר, הכומר, המורה, הרופא, השוטר, הצייר, מנהל התחנה, אזרח א ב ג ד וכדומה.

מערכה ראשונה -

נפתחת בתחנת הרכבת העלובה בגילן, ההמתנה לקלייר שתושיע, דברי החנופה, סיפור העבר, ההצעה המזויעה ודחייתה ע"י ראש העיר בשם התרבות, האנושיות והמוסר.

איל מתחנף אל קלייר, מרגיש שהיא בידי, כאשר רב המשרתים (שופט עליון לשעבר) מספר את סיפורם (התכחשותו של איל לאבהות והטיית המשפט באמצעות שיחוד עדי שקר) איל אומר שהוא היה צעיר וקל דעת ושזה סיפור שהתיישן כבר מזמן.

בסוף המערכה מציעה קלייר לתושבי גילן את העסקה "צדק תמורת מיליארד". ראש העיר דוחה על הסף את ההצעה בטענה שהם אירופאים תרבותיים ולא פראי אדם.

מערכה שנייה –

תושבי גילן מתחילים לרכוש מוצרים בהקפה כולל בחנותו של איל עצמו. הם אינם נותנים לעצמם דין וחשבון על נכונותם למלא את חלקם בעסקה. את חובם יוכלו להחזיר רק אחרי שירצחו אותו. וברור שהם מרמים את עצמם ומדחיקים-מכחישים כי הצעתה של קלייר תתממש בסוף.

איל בהתחלה נרגש מגילוי הסולידריות שלהם. הוא עדיין לא לוקח אחריות על המעשה שעשה לקלרה: הוא אומר שמעשהו היה משוגת נעורים ומי לא חוטא.

כשהקניות מתרבות איל מבין כי הם מתכוונים לרצוח אותו. הוא פונה בהדרגה אל השוטר, ראש העיר (הראשון שמתחיל להצדיק את קלייר בגלוי) והכומר אך אילו משיבים פניו ריקם. הכומר מתריע בפניו שיברח, שלא יעמיד אותם בניסיון.

בתחנת הרכבת - איל אכן מנסה לברוח אך אנשי גילן סוגרים עליו פיסית ואינם מאפשרים לו לעלות לרכבת.

מערכה שלישית –

הכומר והמורה, אנשי הרוח, מנסים לשכנע את קלייר לקנות בגילן עסקים עם פוטנציאל שגשוג (ומגלים לתדהמתם שהיא קנתה ושיתקה את כל העיר זמן רב קודם) במקום ההצעה להרוג את איל. אך נענים בשלילה מוחלטת ("העולם הפך אותי לזונה ואני אהפוך אותו לבית בושת").

משפחתו של איל גם היא משפרת משמעותית את רמת חייה וברור שהם חושבים שמישהו יהרוג אותו.

האזרחים, בשיתוף פעולה של המשפחה של איל, מדברים בגלוי על החטא שעשה איל לקלרה ומכשירים את הרצח הקרב ובא. הם מזהירים את איל שלא יתערב ויספר דבר לעיתונות.

המורה מנסה להתריע מפני הזוועה הקרבה אך איל משתיק אותו. הוא מודה באשמתו ואומר שאינו מתכוון להיאבק יותר. ("אני עשיתי את קלרה למי שהיא")

כשאיל פוגש את קלרה ביער הוא מתעניין לראשונה בתינוקת שנולדה, אך מסתבר שקלרה אינה זוכרת כמעט דבר אודותיה וכי היא מתה בגיל צעיר.

באסיפת העם ראש העיר והמורה משלהבים את תושבי גילן כי עליהם לפעול למען הצדק והערכים של העולם המערבי. הם מצדיקים את הרצח ונותנים לו הכשרה מוסרית – 'מכשירים את השרץ' (=מוצאים תירוצים להצדקת מעשה רע) והופכים את היוצרות כאשר הם רוצחים 'למען' הצדק והמוסר. אף לא אחד, כולל איל, יוצא נגדם.

העיתונות והנשים מוצאים מהאולם לאכול מהכיבוד שמוגש להם, הדלתות נסגרות האור נכבה וגברי גילן והמתעמל בראשם סוגרים וחונקים את איל. כשהעיתונות חוזרת נדלקים האורות. הרופא אומר שמת משבץ לב וראש העיר אומר כי הוא מת משמחה.

שילוב ז'אנריים

המחזה משלב בין יסודות ריאליסטיים וסטיריים (סטירה היא יצירה החושפת ומתארת צדדים שליליים של המציאות בצורה לגלגית ועוקצנית) וכן בין יסודות קומיים וטראגיים.

המחזאי נעזר ביסודות ריאליסטיים לבניית העולם המתואר במחזה אך הדמויות בחלקן גרוטסקיות (=מוקצנות עד כדי זוועה גיחוך) ובלתי מציאותיות כמו הגברת הזקנה עצמה (העשויה כולה פרוטזות, לבושה בשחורים ועדיה בתכשיטים באופן מופרז) וכל בני פמלייתה (שומרי הראש העבריינים לועסי המסטיק, הזקנים העיוורים המסורסים, שופט העליון לשעבר שהפך לרב משרתים) ובחלקן דו ממדיות ומייצגות עמדה ולא אישיות פרטית כמו הכומר, המורה, הצייר.

על רקע הסיטואציה המזוועה בולטים היסודות הקומיים:

- ארבעת האזרחים השבים ומופיעים בתמונות השונות, מהווים לעיתים מקהלה (כמו במחזה היווני הקדום) המסבירה את המצב הנתון ופעמים אחרות הם מסמלים עצי יער וחיות השוכנות ביער (כגון נקר, קוקיה, איילה).
- יחסה של קלייר לכל הסובבים אותה, כולל בעלים כאל חפצים שניתן לקנותם ולהחליפם.
- אפקטים קומיים מהסוג העממי הפשוט כמו העברת הצילנדר בין בעלי התפקידים המקבלים את פניה של קלייר בתמונת הפתיחה. המגבעת הבודדת מייצגת את דלותם ואת גינוני הבורגנות שלהם אך גם מהווה הטרמה לשאלת האחריות האישית ואובדן הזהות.
- אירוניה (=צורת התבטאות ובה המשמעות הגלויה מנוגדת למשמעות הסמויה. צורה שמביעה לעג, יחס של ציניות, הגזמה וסלידה. האירוניה מציגה ניגודים) – במיוחד בתמונת האסיפה הכללית בסיום, כאשר דינו של איל נגזר ומבוצע ואנשי התקשורת מפרשים את כל ההתרחשות באופן מוטעה.